

ЗНАЧЕННЯ ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ПРИРОДИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЕТИЧНОЇ ПОЗИЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті характеризуються різні підходи до визначення етичних цінностей природи. Обґрунтовується важливість відображення у змісті виховного процесу етичних цінностей, які акумулюють у собі як загальнолюдське, так і екологічне. Як етичні цінності природи, що характеризують екоетичну позицію особистості, її рівень, визначені добро, святість життя, відповідальність, совість, природа як самоцінність. Ці категорії взаємопов'язані між собою, взаємодоповнюють та взаємопроникають одна в одну.

Ключові слова: *природа, особистість, етичні цінності, екологічна позиція, виховання*

В статье характеризуются разные подходы к определению этических ценностей природы. Обосновывается важность отображения в содержании воспитательного процесса этических ценностей, которые аккумулируют в себе как общечеловеческое, так и экологическое. В качестве этических ценностей природы, которые характеризуют экоэтическую позицию личности, ее уровень, определены - добро, святость жизни, ответственность, совесть, природа как самоценность. Эти категории взаимосвязаны между собой, взаимодополняют и взаимопроникают друг в друга.

Ключевые слова: *природа, личность, этические ценности, экоэтическая позиция, воспитание*

In article the different going is characterized of ethics values of nature. Importance of reflection in maintenance of an educate process of ethics values which accumulate in itself as common to all mankind so ecological is grounded. In quality the ethics values of nature of, which characterize the ecoethics position of personality, its level, certain is good, holiness of life, responsibility, conscience, nature as value. These categories are associate between itself, complement and get to each other.

Key words: *nature, personality, ethic values, ecoethics position, education*

Постановка проблеми. Глобальна екологічна катастрофа, що загрожує існуванню людства, стала передумовою формування нових вимог до екологічної позиції особистості. Без зміни базових цінностей суспільства, ціннісно-нормативних засад життєдіяльності людини на основі екоетики вже неможливо розв'язати проблему збереження навколишнього середовища. Однак, у сьогоденнішому житті етичний підхід, орієнтації, переконання з великими

труднощами знаходять собі місце [1, с. 288].

У зв'язку з тим, що нині панують технократичні споживацькі цінності, деперсоналізація, дегуманізація технократичного суспільства як суспільства тотального відчуження (Е. Фромм), орієнтація сучасної молоді на етичні цінності постала гострою проблемою сьогодення [5]. Формування особистості як суб'єкта культури починається з моменту фіксації ним певних цінностей. Зокрема, категорія цінності є необхідною передумовою розуміння сутності природи, її духовних вимірів, а також перетворюється на чинник осмислення власної поведінки в межах загальнолюдських ціннісних орієнтирів щодо природи [6]. Система цінностей визначає тип світогляду людини, стиль її стосунків з природою (антропоцентричний, біоцентричний, екоцентричний).

Ціннісно-смілова сфера особистості, змістовний аналіз понять “цінності”, “ціннісні орієнтації”, принципи їхньої класифікації розглядалися у працях Б. Ананьєва, І. Беха, О. Дробницького, А. Здравомислова, М. Рокича, Н. Ткачової, В. Тугаринова, В. Ядова та інших авторів.

Зростає інтерес науковців до проблем цінностей природи, формування екологічних ціннісних орієнтацій особистості. На думку дослідників цього питання (Ю. Бойчук, Л. Лук'янова, О. Плахотник, А. Степанюк, Г. Тарасенко, О. Троцька, С. Шмалей та ін.), саме екологічні ціннісні орієнтації визначають спосіб існування індивіда у природному, біологічному, фізіологічному значенні, стиль взаємодії людини зі світом природи. Проте, як зазначає О. Сухомлинська, цінності природи посідають у системі цінностей сучасної людини мало не останнє місце: “Дотепер ми взагалі не звертали на них увагу, щедро розкидаючи навколо себе руйнівні, нищівні продукти своєї діяльності – і в особистісному плані, і в соціальному” [5].

Питання внутрішньої цінності природи, природоохоронної естетики, етики Землі розробляли такі відомі вчені, як Б. Каллікотт, О. Леопольд, П. Тейлор, В. Борейко та ін.

Високо цінували роль природи у формування особистості й відомі педагогічно-класики К. Ушинський, В. Сухомлинський, які вважали природу одним із

найпотужніших стимулів у вихованні дитини, обґрунтовували виховання ціннісного ставлення до неї починаючи з дитинства.

Отже, постає суперечність між значенням, актуальністю й сучасним станом реалізації даної проблеми у сучасній практиці навчання й виховання.

У зв'язку з цим, **метою статті** є розкриття змісту етичних цінностей природи, визначення їхнього місця у формуванні екоетичної позиції особистості, зміні світогляду людини з антропоцентричного на екоцентричний.

Виклад основного матеріалу. Під цінностями розуміють утворення, в основі яких перебувають людські почуття, спрямовані на ідеальне, на ідеал - те, до чого людина прагне, ставиться з повагою, поштиво, визнає (П. Менцер). Це категорія етики, саме вона доводить, що в житті, світі є цінністю; етична ж поведінка - це втілення етичних цінностей [5].

Цінності є компонентом моральної, політичної, духовної культури особистості, її екоетичної позиції. Остання виявляється у системі ціннісних настанов, моральних вимог і заборон особистості, яких вона має дотримуватися у процесі своїх взаємин із природним середовищем і які забезпечують умови для прийняття виважених відповідальних рішень на основі ґрунтовних екологічних знань, оволодіння арсеналом оптимальних засобів неруйнівної екологічної діяльності.

Суб'єкт виховання розглядається в педагогіці як носій системи цінностей, яка відповідно проявляє себе у якостях особистості, її життєвому виборі, поведінці. Тому першочерговим завданням виховання виступає процес засвоєння цінностей, а проблема формування ціннісного ставлення молоді до природи – як одне з найпріоритетніших завдань сучасної освіти.

О. Сухомлинська зазначає, що починаючи створювати виховні моделі, де цінності є основою виховання, педагоги повинні враховувати таке [5]:

- свідомість дитини (оцінювальна свідомість) зумовлює те, що кожен раз може розглядатися лише обмежена кількість цінностей, певна їхня частина, тому мета педагогічного впливу полягає у залученні дитини до базових, універсальних цінностей;

- в оцінювальній свідомості постійно з'являються нові цінності: в дитини більше й швидше, ніж у дорослого, відбувається переоцінка їх, витіснення одних іншими;
- у кожної дитини, як і в дорослого, є своя “піраміда” цінностей, яка залежить від специфіки внутрішнього світу дитини, ґрунтується на цінностях, що культивуються в сім'ї, у найближчому оточенні;
- реалізація цінностей полягає в підкоренні вимозі, що випливає з самої цінності, підпорядкуванні їй свого життя;
- існування, наявність будь-якої цінності усвідомлюється значною мірою не в інтелектуальному, а в емоційному акті. Лише через емоції, почуття, хвилювання, любов, ненависть, через життя серця дитина усвідомлює світ цінностей;
- у ситуаціях повсякденного життя дитина, як правило, може обирати певні цінності з-поміж багатьох.

Як відомо, цінності не є рядопокладальними. Базовими у структурі життєдіяльності особистості, її суспільно-моральної позиції є вищі цінності, які залучають особистість до суспільних взаємин на основі сенсу життя. Цінності перехідного значення (прикладні) пов'язані з інтересами, потребами, корисністю. Вищими є ті цінності, заради яких люди поступаються іншими цінностями. Тому, І. Бех пропонує уявляти ціннісну систему у вигляді зрізаної піраміди: багато цінностей біля підніжжя і кілька на вершині. Кілька, а не одна, інакше мова йтиме не про мораль, а про фанатизм. Вищі (базові) цінності забезпечують високий рівень моральності, культури лише групою. Вони виступають “мірою міри”, задають генеральний напрям життєдіяльності. Базові цінності уявляються і переживаються індивідом в конкретно-історичному контексті [3].

Реалії сучасного життя вимагають відображення у змісті виховного процесу етичних цінностей природи, які акумулюють у собі як загальнолюдське, так і екологічне. Такими цінностями, що характеризують екоетичну позицію особистості, її рівень, нами були визначені: добро, святість життя, відповідальність, совість, благоговіння перед природою. Ці категорії взаємопов'язані між собою, взаємодоповнюють та взаємопроникають одна в одну.

Без розуміння природи як цінності будь-яка діяльність стосовно неї набуває буденно-утилітарного характеру. Це зумовлює нагальне завдання сучасної освіти включити проблему ціннісного освоєння природи в орієнтири екологічного виховання сучасної молоді. Проте природа у школі представлена як об'єкт наукового вивчення, майже не акцентується увага на тому, що вона є самоцінністю.

Відомий фахівець у галузі екологічної етики Б. Каллікотт поділяє цінності природи на два основні типи: інструментальні, або утилітарні, на противагу внутрішнім, або власним. Інструментальна (утилітарна) цінність – це цінність, якою щось володіє як засобом досягнення цілей. Внутрішня цінність – це цінність, якою щось володіє як самоціллю. Внутрішня цінність людських істот рідко заперечується. Внутрішньою цінністю негуманоїдної природної сутності і природи як цілого нехтують. Точка зору про те, що природа володіє цінністю тільки як засобом досягнення людських цілей, називається антропоцентричною (сконцентрованою на людині). З іншого боку, точка зору про те, що природа є цінною просто тому, що воно існує незалежно від її використання людськими істотами, називається екоцентричною [4].

Інструментальна цінність природи може бути розділена на три базові категорії - речі (їжа, паливо, тканина, ліки), послуги (запилення, відновлення, фіксація азоту, гомеостатичне регулювання) і інформація (генна інженерія, прикладна біологія, чиста наука). Психологічно-духовна цінність (естетична краса, релігійне благоговіння, наукові знання) є, можливо, четвертим видом утилітарної цінності.

На відміну від інструментальної цінності, внутрішня цінність не поділяється на категорії. Обговорення внутрішньої цінності сфокусувалося на двох інших питаннях: видах речей, які можуть володіти внутрішньою цінністю, і тим, чи існує внутрішня цінність об'єктивно або вона привласнюється суб'єктивно. Отже, визнати, що організми володіють інтересами - мають своє власне благо - означає визнати, що вони володіють тим, що називають внутрішньою цінністю. Внутрішня та інструментальна цінності не є взаємовиключними; багато речей

можуть цінуватися одночасно за їхнього корисність і за ради самих себе [4].

Відповідно до того, які цінності знаходяться на вершині “піраміди цінностей”, у людини формується певний тип екологічної свідомості, світогляду. Порівняльна характеристика основних типів екологічної свідомості і домінуючих у них цінностей наведена в табл. 1.

Таблиця 1

Порівняння основних типів екологічної свідомості

Цінність	Антропоцентризм	Біоцентризм (Природоцентризм)	Екоцентризм
Внутрішня цінність	Людина	Природа	Живі організми, екосистеми, біосфера
Цінність природи	Інструментальна (усе в довкіллі цінне настільки, наскільки корисне людині).	Індивідуалістично-внутрішня.	Цілісно-внутрішня.
Місце людини у природі	Господар і повелитель. Світ має ієрархічну будову: на вершині людина, посередині – речі, створені людиною, фундамент – об’єкти природи, що упорядковуються, залежно від корисності для людини.	Один серед рівних. На вершині піраміди – природа, а в її основі людство, що спрямовує свої дії на службу природі.	Звичайний член і громадянин. Відмова від ієрархічної будови світу, людина і світ природи є елементами єдиної системи.
Мета взаємодії з природою	Використання природних багатств для задоволення потреб людини.	Збереження недоторканості природи в усьому розмаїтті форм і видів.	Максимальне задоволення як потреб людини, так і всієї природної спільноти.

Як засвідчують дослідження С. Дерябо, у сучасної молоді переважають антропоцентристські настанови в уявленнях про стосунки в системі “людина-природа”. Тобто природа сприймається через призму матеріальних потреб людини, яким вона має слугувати [2]. Це свідчить про низький рівень екологічної культури, неефективність традиційного екологічного виховання, що базується на принципах антропоцентризму.

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. Перехід до екоцентрованого навчання і виховання зумовить переорієнтацію системи

цінностей, де природа виступатиме як самоцінність, людина сприйматиме себе як елемент єдиної природної спільноти, частину системи, а не володаря цієї системи. Отже, етичні цінності є важливою складовою частиною екоетичної позиції особистості, рушієм розвитку екологічної свідомості, мислення, активної природоохоронної діяльності. Практична робота з формування відповідних цінностей потребує відповідного науково-методичного супроводу, що й зумовлює перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойчук Ю.Д. Екологія і охорона навколишнього середовища : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Бойчук Ю. Д., Солошенко Е.М., Бугай О.В. - Суми : ВТД "Університетська книга", 2002. - 284 с.
2. Дерябо С.Д. Экологическая психология: диагностика экологического сознания / Дерябо С.Д. - М. : МПСИ, 1999 - 306 с.
3. Иванова Т.И. Экологические ценности в общественном сознании / Иванова Т.И. // Вопр. психологии. - 1999. - № 3. - С. 83-88.
4. Калликотт Б. Природоохранные ценности и этика / Калликотт Б. // Гуманитарный экологический журнал. - 1999. - Т. 1. - Вып. 2. - С. 40-68.
5. Сухомлинська О. Цінності у вихованні: проблеми, перспективи / Сухомлинська О. // Шлях освіти. - 1996. - №1. - С. 24-27.
6. Тарасенко Г. Естетична цінність природи в системі стратегічних орієнтирів екологічного виховання / Тарасенко Г. // Педагогіка і психологія. - 1997. - № 1. - С. 170-177.